

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Opleiding, deeltijdarbeid en huishouden: meritocratie op de arbeidsmarkt sinds 1990

Salverda, W.; Brals, D.

Published in:
Meritocratie

DOI:
[10.5117/9789462983397](https://doi.org/10.5117/9789462983397)

[Link to publication](#)

Creative Commons License (see <https://creativecommons.org/use-remix/cc-licenses/>):
CC BY-NC-ND

Citation for published version (APA):

Salverda, W., & Brals, D. (2016). Opleiding, deeltijdarbeid en huishouden: meritocratie op de arbeidsmarkt sinds 1990. In P. de Beer, & M. van Pinxteren (Eds.), *Meritocratie: Op weg naar een nieuwe klassensamenleving* (pp. 135-164). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789462983397>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Onder redactie van

**PAUL DE BEER &
MAISHA VAN PINXTEREN**

M E R

I T O

C R A

T I E

*Op weg naar een nieuwe
klassensamenleving?*

Meritocratie

Meritocratie

Op weg naar een nieuwe klassensamenleving?

Onder redactie van Paul de Beer en Maisha van Pinxteren

Amsterdam University Press

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van een subsidie van Instituut Gak.

Ontwerp omslag: Studio Ron van Roon, Amsterdam

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6298 339 7

e-ISBN 978 90 4853 336 7 (pdf)

DOI 10.5117/9789462983397

NUR 600

Creative Commons License CC BY NC ND (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0>)

© P.T. de Beer, M. van Pinxteren / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam, 2016

Some rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, any part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise).

Inhoud

Voorwoord	7
Over dubbeltjes en kwartjes in de eenentwintigste eeuw	
1. Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving?	9
<i>Paul de Beer</i>	
2. Meritocratisering in schoolloopbanen in Nederland	25
<i>Jaap Dronkers† en Herman van de Werfhorst</i>	
3. Twee kanten van de meritocratie: trends in nominale en positionele ongelijkheid	45
<i>Herman van de Werfhorst en Jaap Dronkers†</i>	
4. Opvoeding en ongelijke kansen: de rol van de culturele opvoeding bij de overdracht van ongelijke kansen tussen generaties	65
<i>Natascha Notten</i>	
5. Hoe meritocratisch is de arbeidsmarkt?	103
<i>Paul de Beer en Maisha van Pinxteren</i>	
6. Opleiding, deeltijdarbeid en huishouden: meritocratie op de arbeidsmarkt sinds 1990	135
<i>Wiemer Salverda en Daniella Brals</i>	
7. De meritocratisering van de politieke elite	165
<i>Mark Bovens en Anchrit Wille</i>	
8. Oordelen over het meritocratische gehalte van de Nederlandse samenleving	199
<i>Sander Steijn, Herman van de Werfhorst en Brian Burgoon</i>	
9. Meritocratie als aanslag op het zelfrespect van ‘verliezers’	209
<i>Judith Elshout, Evelien Tonkens en Tsjalling Swierstra</i>	

10. Hoe meritocratisch is Nederland en is dat reden tot zorg?	235
<i>Paul de Beer en Jan van Zijl</i>	
Over de auteurs	251

6. Opleiding, deeltijdarbeid en huishouden: meritocratie op de arbeidsmarkt sinds 1990

Wiemer Salverda en Daniella Brals⁶

Inleiding

In dit hoofdstuk onderzoeken we wat *merit* oplevert op de arbeidsmarkt: passen werk en beloning bij de genoten, almaar stijgende opleiding, en wat is de rol van inspanning? Onze analyses bieden een aanvulling op hoofdstuk 5, waarin onder meer het effect van opleiding op de persoonlijke kansen op werk wordt onderzocht maar de beloning buiten beschouwing blijft. In dit hoofdstuk wordt het hebben van werk als een gegeven aangenomen; mensen die niet werkzaam zijn, blijven hier dan ook buiten beschouwing. Onze beschouwing richt zich op de ontwikkelingen voor de totale werkzame bevolking op verschillende momenten. Bovendien kijken we niet alleen naar individuen op de arbeidsmarkt, maar ook naar de betekenis hiervan voor hun huishoudens. Hoe verhouden de arbeid en beloning van personen zich tot die van het huishouden, waarin al dan niet meerdere arbeidsinkomens worden gecombineerd? Wat betekent die combinatie voor het huishouden zelf en, omgekeerd, hoe beïnvloedt ze de manier waarop personen op de arbeidsmarkt opereren? Daarmee bezien we de betekenis van *merit* in een breder kader dan alleen de arbeidsmarkt. Ook krijgt deeltijdwerk bijzondere aandacht vanwege zijn betekenis voor het belang van ‘inspanning’ als onderdeel van *merit*. Wanneer iedereen voltijds werkt, is er relatief weinig verschil in inspanning, geïnterpreteerd als het aantal uren betaalde arbeid dat men verricht. Deze verbreding is wenselijk omdat de huishoudcontext gedurende de afgelopen decennia sterk aan belang heeft gewonnen voor de arbeidsmarkt, vanwege de overgang van de eenverdienersmaatschappij naar de tweeverdieners- (of anderhalfverdieners-) maatschappij.

6 Dank aan Paul de Beer voor het bewerken van EBB-microdata, en aan Peter van der Meer en Ronald Batenburg voor het beschikbaar stellen van data betreffende kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid (tot 2000). Dit hoofdstuk voegt met name de huishouddimensie en inkomensongelijkheid toe aan de stellingen ontwikkeld in Salverda (2015a). Salverda (2014) en Salverda et al. (2014) schetsen een bredere achtergrond.

Met opleiding en inspanning als rode draad, bezien we in drie stappen hoe meritocratie op de arbeidsmarkt werkt: eerst de individuele arbeidspositie en beloning, vervolgens de effecten daarvan op huishoudens en tot slot het effect op de inkomensverdeling van huishoudens.

In de eerste stap kijken we naar individuele arbeidspositie en beloning. De beloning van arbeid vormt verreweg de belangrijkste bron van inkomen van huishoudens: in 2014 ontving bijna 80 procent van alle huishoudens enig inkomen uit arbeidsparticipatie, hetzij als werknemer hetzij als zelfstandige. Voor 60 procent van de huishoudens vormt arbeidsinkomen het belangrijkste inkomen, de andere 20 procent combineert arbeidsinkomen met pensioen, uitkering of een inkomen uit vermogen. De totale arbeidsbeloning is goed voor meer dan driekwart van het totale bruto-inkomen in ons land. Deze beloning vormt de meest directe schakel met het thema van deze bundel, de meritocratie.

In de tweede stap gaan we na hoe individuele beloning het huishoudinkomen beïnvloedt. In een maatschappij van uitsluitend eenverdienershuishoudens die allemaal voltijd werken, zijn individuele beloning en huishoudinkomen de facto identiek, en vallen beloningsongelijkheid en inkomensongelijkheid met elkaar samen. Dit verband is echter de afgelopen decennia drastisch veranderd als gevolg van de sterke groei van het aantal tweeverdienershuishoudens en deeltijdbanen. De relatie tussen de werkgelegenheid van individuen en die van huishoudens verdient daarom afzonderlijke aandacht. Spelen opleiding en inspanning en daarmee ook arbeidsbeloning een rol bij de vorming van huishoudens? Is er sprake van een toenemende concentratie van verdienende – en vooral (dankzij hun opleiding) *goed* verdienende – personen in huishoudens? En hoe koppelt die bundeling van inkomens vervolgens weer terug naar de arbeidsmarkt?

Tot slot komt, als derde stap, de belangrijke vraag op van inkomensherverdeling binnen en tussen huishoudens. Welke invloed heeft het huishouden op de betekenis van het arbeidsinkomen, gelet op de voor- en nadelen die het samenvoegen van inkomsten en uitgaven biedt, inclusief de eventuele zorg voor anderen in het huishouden? Wat is uiteindelijk nog de betekenis van *merit* in de verdeling van de bestedingsmogelijkheden van het huishouden?

In dit hoofdstuk maken wij voor inkomen gebruik van het European Community Household Panel (ECHP, 1993-2000) en zijn opvolger EU Statistics on Income and Living Conditions (SILC, vanaf 2004). De noodzaak om verschillende bronnen te gebruiken en te leunen op indirecte aanwijzingen maken dat onze resultaten eerder indicatief dan exact zijn. Voor nadere details en verdere algemene argumentatie verwijzen we naar het onderliggende

working paper (Salverda & Brals, 2016) en voor een nadere beschouwing van paren met gelijke opleiding (homogamie) naar Brals et al. (2016).

Met betrekking tot het opleidingsniveau gebruiken wij bij voorkeur een indeling in vijf categorieën:

1. *Laagst*: Basisonderwijs
2. *Lager*: Vmbo, mbo1, onderbouw havo/vwo
3. *Middelbaar*: Havo, vwo en mbo2-4
4. *Hoger*: Hbo en wo bachelor
5. *Hoogst*: Wo master en doctor.

Noodgedwongen beperken we ons in sommige gevallen tot drie onderwijsniveaus: 1. *Laag* (basisonderwijs, vmbo, mbo-1 en avo-onderbouw); 2. *Middelbaar*; en 3. *Hoog* (hbo + wo). Wanneer deze driedeling wordt gebruikt omvat 'laag' niveau 1 en 2 (laagst en lager) van de vijf categorieën en 'hoog' niveau 4 en 5 (hoger en hoogst). Bij het gebruik van de driedeling worden belangrijke verschillen aan de uiteinden van de verdeling genegeerd, zoals de enorme krimp van het aantal personen zonder enig diploma en de sterke groei van het aantal universitair opgeleiden. Merk op dat het aantal onderscheiden categorieën belangrijke effecten kan hebben. Hoe minder niveaus, hoe groter de kans op opleidingshomogamie van de partners in een huishouden: de combinatie van een hbo'er en een wo'er wordt bijvoorbeeld als een homogam paar beschouwd bij de driedeling, maar niet bij de vijfdeling. Homogamie is in het tweede geval kleiner dan in het eerste.

Stap 1: Individueel arbeidsinkomen en opleiding

In het algemeen is iemands arbeidsbeloning hoger naarmate de behaalde opleiding hoger is. Een hogere productiviteit moet dat rechtvaardigen – impliciet gaat het daarmee tevens om de aard van het werk, in het bijzonder het beroepsniveau. De beloning wordt per uur gemeten, om voor verschillen in inspanning – lees arbeidstijd – te corrigeren. Die inspanning bepaalt natuurlijk wel de totale arbeidsbeloning van een persoon.

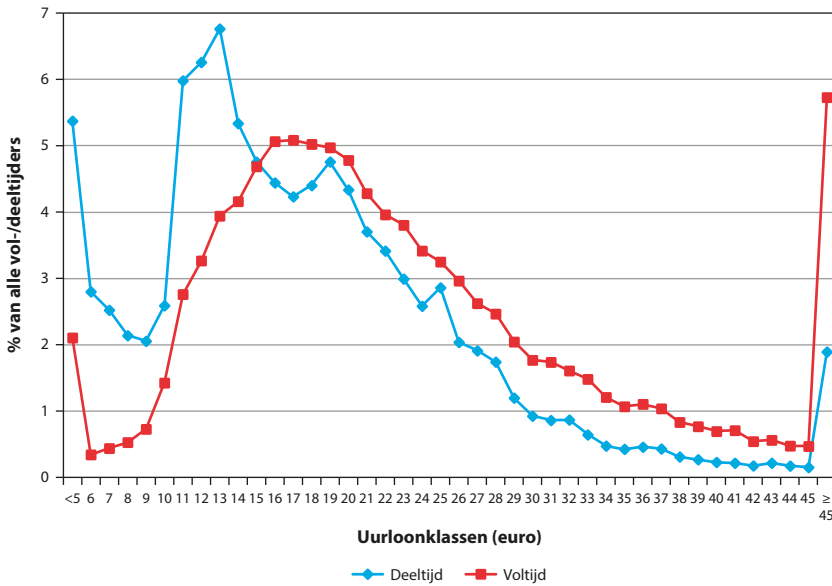
Door gebrek aan goede statistische gegevens kent Nederland geen harde cijfers over de ontwikkeling van de loonongelijkheid (Atkinson, 2008). Desondanks zijn er aanwijzingen dat de ongelijkheid van uurlonen is toegenomen sinds het begin van de jaren negentig. De meest gangbare maat voor loonongelijkheid, de verhouding tussen het hoogste loon van de onderste 10 procent enerzijds en het laagste loon van de bovenste 10 procent anderzijds ($P_{90}:P_{10}$), is met 10 procent gestegen van 3,0 in 1991 naar 3,3 in

2014. Dat het totale aantal gewerkte uren dat laag betaald wordt (dit wil zeggen beloond onder twee derde van het mediane uurloon) als percentage van de totale werkgelegenheid met meer dan een kwart is gestegen, van 15 naar 19 procent, wijst eveneens op toenemende ongelijkheid.

Opleiding en beloning

Het Centraal Planbureau (CPB, 2015a: 18-19) publiceerde onlangs gemiddelde uurlonen voor de drie opleidingsniveaus over de periode 1969-2009. Vooral tussen 1995 en 2005 stijgen de lonen van het hoogste opleidingsniveau relatief sterk, van 160 naar 190 procent van de lonen van het laagste opleidingsniveau, om vervolgens weer 10 procent achter te blijven. Doordat het CPB verschillende secundaire bronnen gebruikt, is de opleidingsverdeling echter niet consistent. Volgens gegevens van EU-KLEMS, die helaas niet verder reiken dan 2005, loopt de beloning van het hoogste opleidingsniveau (universiteit) langzaam op vanaf het begin van de jaren negentig tot bijna 2,5 maal de beloning van het laagste niveau (basisonderwijs). Berkhout en Salverda (2013: 64) vinden voor 2009 een vergelijkbaar verschil. Bovendien laten hun gegevens zien dat de loonongelijkheid binnen de groep hoogst opgeleiden groter is dan binnen de andere opleidingsniveaus. Deze verschillen zijn echter duidelijk kleiner dan de eerdergenoemde verhouding tussen de hoogste en laagste lonen. We concluderen dat hogere opleidingen hun uurloon meer hebben zien stijgen dan de midden- en lage opleidingen, maar ook dat het verschil naar opleiding niet opvallend groot lijkt. Het is dan ook de vraag of de veranderingen in de beloning een getrouwe weerspiegeling vormen van de opleidingsexpansie. Gegevens betreffende deeltijdarbeid en beloning enerzijds, en beroepsniveau, deeltijdarbeid en opleiding anderzijds, kunnen hier op een indirecte wijze licht op werpen.

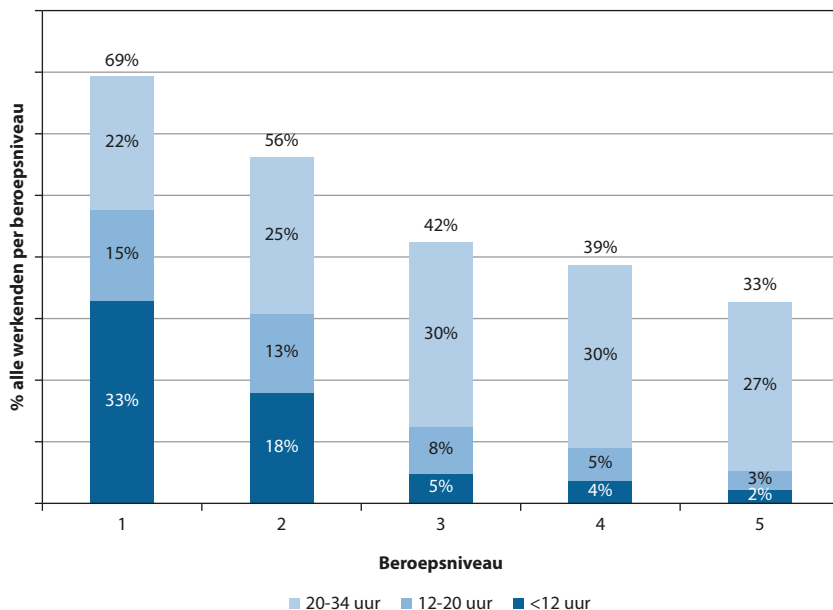
De Nederlandse werkgelegenheidsontwikkeling van de afgelopen decennia wordt gekenmerkt door een snelle groei van deeltijdwerk, hier gedefinieerd als werk van 1 tot 34 uur per week (tenzij anders vermeld, namelijk 12-34 uur volgens de Nederlandse definitie tot en met 2014). Per saldo groeit het totale aantal werkenden sinds 1990 met 1,8 miljoen, daalt het aantal voltijdbanen met 200.000 en verdubbelt het deeltijdwerk van 2 naar 4 miljoen personen. Deeltijdwerk omvat in Nederland nu de helft van alle banen – een wereldrecord. Gemiddeld bedraagt de arbeidsduur van deeltijdwerk ruwweg de helft van voltijdwerk. Deeltijd levert hiermee ongeveer een derde van de totale arbeidsinspanning in gewerkte uren. Ook ligt de beloning per uur van deeltijdwerk in het algemeen fors lager. Figuur 1 toont de sterke concentratie op lage loonniveaus vergeleken met voltijdarbeid. Van alle deeltijdwerkenden bevindt 60 procent

Figuur 1: Procentuele verdeling voltijd en deeltijd over uurloonklassen, 2014

Bron: CBS (Statline: Banen van werknemers naar wekelijkse arbeidsduur en uurloon)

zich in de onderste helft van de uurloonverdeling. Van de voltijdwerkenden is 60 procent juist in de bovenste helft te vinden. Bijna 40 procent van alle deeltijdwerkers is laagbetaald, tegenover 11 procent van de voltijders.

De explosieve groei van deeltijdwerk roept de vraag op welk effect deeltijdwerk heeft op de betekenis van opleiding en inspanning op de arbeidsmarkt. Het belang van deeltijd is weliswaar groter naarmate de opleiding lager is, maar omdat ook de arbeidsparticipatie lager is bij lagere opleidingen, liggen de opleidingsverdelingen van deeltijders en voltijders verrassend dicht bij elkaar. De lagere beloning van deeltijdarbeid kan daarom ook hoger opgeleiden raken. Het aandeel deeltijdarbeid loopt sterk uiteen tussen beroepsniveaus (figuur 2). Op het laagste beroepsniveau is 70 procent van alle werk in deeltijd, op het hoogste beroepsniveau bedraagt het deeltijdaandeel ongeveer een derde. Dit impliceert voor de laagst geschoolden, die veelal op het elementaire beroepsniveau werken, een samenhang van opleiding en inspanning: met hun opleiding kunnen zij op een passend beroepsniveau meestal alleen in deeltijd werken. Het maakt de uitruil tussen de twee samenstellende delen van *merit*, opleiding en inspanning, steeds moeilijker. Als lager opgeleiden met laagbetaald werk meer uren zouden kunnen werken, zouden zij hun lage opleiding ten dele kunnen compenseren met een grotere inspanning.

Figuur 2: Percentage deeltijd per beroepsniveau, 15-65, 2010

Noot: 1. Elementair; 2. Lager; 3. Middelbaar; 4. Hoger; 5. Wetenschappelijk.

Bron: CBS (speciale tabel Werkzame personen van 15 tot 65 jaar naar arbeidsduur, onderwijsniveau en beroepsniveau)

Opleiding en beroep

Op een meritocratische arbeidsmarkt valt te verwachten dat het opleidingsniveau overeenkomt met het beroepsniveau. Om na te gaan of er op de Nederlandse arbeidsmarkt sprake is van onderbenutting van het genoten onderwijs, onderzoeken we in hoeverre het beroepsniveau overeenkomt met het opleidingsniveau van personen. We gebruiken vijf beroepsniveaus die zijn gedefinieerd in overeenstemming met de vijf opleidingsniveaus. Het is echter goed mogelijk dat personen werkzaam zijn in een beroep waarvoor een lager opleidingsniveau volstaat dan waarover zij beschikken, en waarin hun opleiding wordt onderbenut. De verhouding tussen de opleiding die een persoon heeft genoten en de toepassing daarvan in zijn of haar werk vormt een belangrijk criterium voor de rol van *merit* op de arbeidsmarkt. Weinig economen twijfelen eraan dat in de race tussen het effect van de technologische ontwikkeling op de arbeidsvraag en de stijgende opleiding van het arbeidsaanbod (geïntroduceerd door Jan Tinbergen in 1975), deze twee structureel met elkaar in evenwicht zijn. Dit is een optimistische

visie, waar de wachtrij-theorie van Thurow (1975) en het selectiedenken van Bowles en Gintis (1976) tegenover staan. Zij stellen dat de behaalde opleiding, al dan niet met andere persoonlijke kenmerken, door de werkgevers vooral wordt benut om uit het arbeidsaanbod de geschiktste kandidaten te selecteren. Door een hogere opleiding komt iemand meer vooraan in de rij.

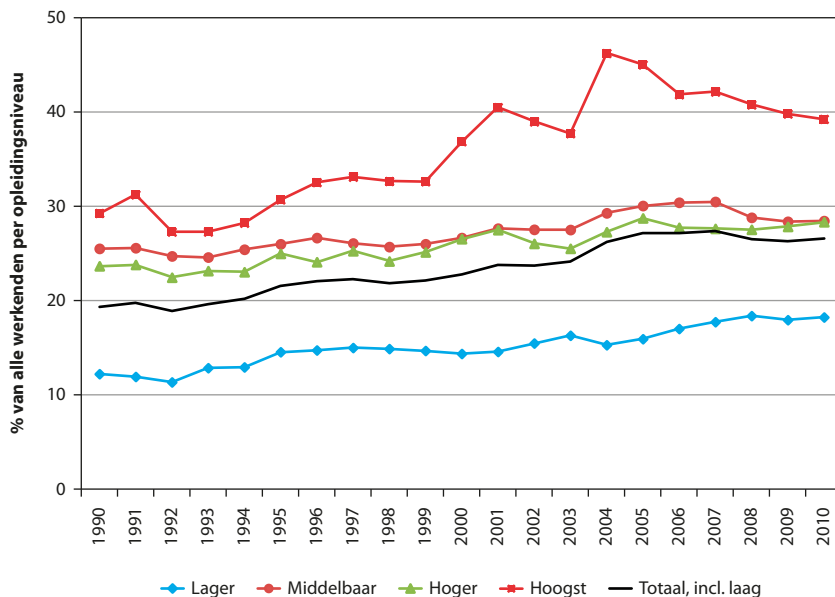
In Tinbergens race, en ook in een meritocratie, mag men verwachten dat het niveau van het beroep overeenstemt met de opleiding. In de wachtrijbenadering kunnen beide structureel van elkaar afwijken. In het bijzonder is het mogelijk dat mensen beter geschoold zijn dan hun werk vereist, en dat hun capaciteiten worden onderbenut – ze staan niet vooraan in de rij en als ze aan de beurt komen, kunnen de passende banen al op zijn en moeten ze genoegen nemen met een baan onder hun (opleidings)niveau. Een dergelijke situatie is strijdig met een meritocratische arbeidsmarkt, niet alleen vanwege de onderbenutting van de capaciteiten van de werkenden, maar ook vanwege de verdringing van de arbeidsmarkt van anderen die op zichzelf over een passende opleiding beschikken. Recent is deze discussie aangewakkerd door de stelling dat de structuur van de werkgelegenheid polariseert en dat banen op het middenniveau wegvallen, terwijl ze boven en onder het midden groeien (Goos & Manning, 2007; Manning et al., 2009; Autor & Dorn, 2011; CPB, 2015b; ook De Beer, 2015, over de handhaving van laaggeschoold werk). Dit steekt een stok in de wielen van wie Tinbergens race probeert te winnen, maar het verandert Thurows wachtrij niet. Polarisation van beroepen was in ons land al aanwijsbaar tussen 1960 en 1990 (Salverda, 2015a: tabel 3.3), maar dat heeft de drang naar een hogere opleiding slechts versterkt.

Dankzij de classificatie van vijf beroepsniveaus die verbonden is met de vijf opleidingsniveaus, kunnen we de mate van onderbenutting en verdringing onderzoeken.⁷ Een lange traditie van onderzoek naar de kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid (Conen & Huijgen, 1983; Huijgen, 1989; Huijgen et al., 1983, Asselberghs et al., 1998; Batenburg et al., 2003; Salverda, 1990, 1991, 1997) is op deze classificatie gebaseerd. Met van het CBS verkregen gegevens trekken we in dit hoofdstuk de lijn door tot 2010.

Figuur 3 geeft aan welk percentage van de personen op vier opleidingsniveaus (het laagste kan per definitie niet onderbenut worden) op een lager beroepsniveau werkt dan overeenkomt met het opleidingsniveau (zie voor meer detail Salverda & Brals, 2016). De onderbenutting is groter

7 Helaas heeft het CBS deze statistiek na 2011 gestopt ten gunste van de internationale beroepenclassificatie ISCO, die dat directe verband met opleiding niet legt.

Figuur 3: Onderbenutting van opleiding in beroep, percentage per opleidingsniveau, 1990-2010

Noot: SBC-92 beroepsniveaus; 12 of meer uren per week.

Bron: Conen & Huijgen (1983); Huijgen (1989); Huijgen et al. (1983), Asselberghs et al. (1998); Batenburg et al. (2003); vanaf 2001 CBS (speciale tabel Werkzame personen van 15 tot 65 jaar naar arbeidsduur, onderwijsniveau en beroepsniveau).

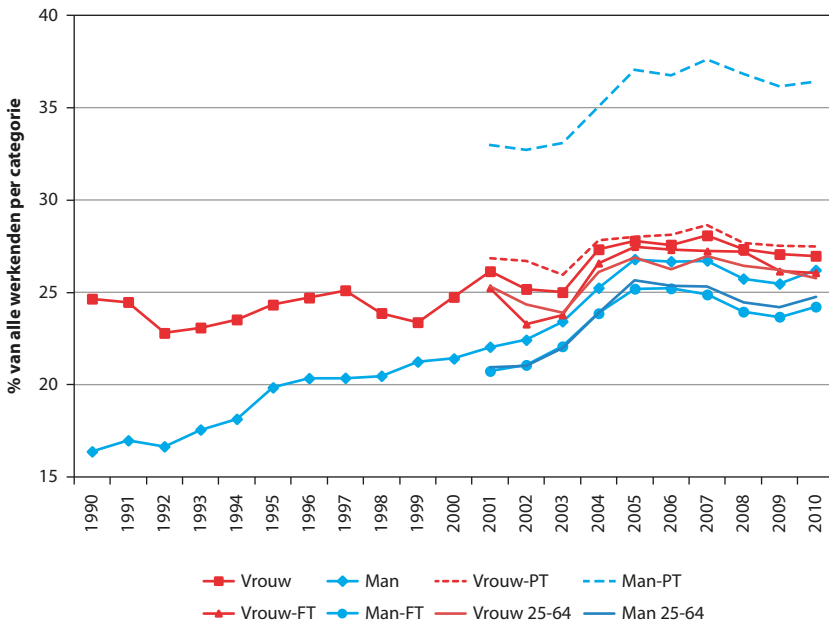
naarmate het opleidingsniveau hoger is. In het algemeen neemt de mate van onderbenutting toe over de tijd, van minder dan een vijfde tot meer dan een kwart van de werkenden (de zwarte lijn in figuur 3). De groei doet zich voor op alle opleidingsniveaus, maar is het sterkst op het hoogste niveau. Vergeleken met 1990 vinden we in 2010 280.000 wetenschappelijk opgeleiden méér op de beroepsniveaus lager, middelbaar en hbo. Dit komt neer op meer dan de helft van de totale groei van het aantal wo'ers over deze periode. Het aantal wetenschappelijke banen groeide sinds 1990 met 190 procent, het aantal wetenschappelijk opgeleiden met 240 procent. Hierdoor neemt de match tussen opleiding en beroep vanuit de werkzame personen gezien duidelijk af. Dit ondergraaft de betekenis van *merit* op de arbeidsmarkt. De groeiende spreiding van de hoogst opgeleiden over lagere beroepsniveaus stemt overeen met de eerdere bevinding van een relatief bescheiden beloningsverschil tussen hoog en laag opgeleiden en een grotere ongelijkheid onder de hoogst opgeleiden zelf. Recentelijk vond

het CBS (2016), op basis van een andere methode, een vergelijkbaar hoge onderbenutting voor hoog opgeleiden (30 procent voor 2015, tegenover 25 procent voor 2011 hier).

Vanuit het perspectief van de beroepen bezien is de onderbenutting groter naarmate het beroepsniveau *lager* is. In elementaire beroepen is liefst 80 procent hoger opgeleid dan nodig is voor het betreffende beroep. In totaal tellen deze beroepen in 2010 bijna 400.000 personen met een te hoge opleiding méér dan in 1990. Daarvan zijn er 250.000 middelbaar opgeleid. Met andere woorden, de laagst opgeleiden, die een passende opleiding hebben voor elementaire beroepen, worden in toenemende mate geconfronteerd met zowel beter opgeleide concurrenten als kleinere banen. De problemen van opleiding, inspanning en beloning gaan hier hand in hand. De sterke groei van deeltijdwerk impliceert dat, behalve opleiding, ook verschillen in inspanning een veel grotere rol zijn gaan spelen dan het geval was in de traditionele kostwinnersmaatschappij, gebaseerd op voltijdwerkers.

Zoals bekend werkt de grote meerderheid van Nederlandse vrouwen (75 procent) in deeltijd tegenover een minderheid van de mannen (25 procent).

Figuur 4: Onderbenutting van mannen en vrouwen, in vol- en deeltijd, 1990-2010

Noot: SBC-92 beroepsniveau. 12 of meer uren per week.

Bron: OSA, KWS4; vanaf 2001 CBS, speciale tabel Werkzame personen van 15 tot 65 jaar naar arbeidsduur, onderwijsniveau en beroepsniveau

Nu vrouwen hun opleidingsachterstand op mannen grotendeels hebben ingehaald, is het de vraag wat dit betekent voor de benutting van hun opleiding. Het navrante resultaat is dat het sterk gestegen opleidingsniveau van vrouwen niet heeft geleid tot een betere uitkomst, met minder onderbenutting. Hun onderbenutting is sinds 1990 vrijwel onveranderd (figuur 4). De onderbenutting van mannen is juist gestegen en ligt sinds het midden van de jaren 2000 bijna op hetzelfde niveau als die van vrouwen. Daarbij maakt werk in voltijd of deeltijd weinig verschil voor vrouwen, maar wel voor mannen, van wie de onderbenutting van deeltijders veel groter is dan die van vrouwen. Het gaat hierbij overigens vooral om jongere mannen. Omgekeerd wordt bij de voltijders de opleiding van mannen nog altijd beter benut dan die van vrouwen.

We concluderen dat de betekenis van opleiding voor de werkgelegenheid en de beloning van individuen sinds 1990 eerder is afgenomen dan toegenomen. Inspanning heeft door de expansie van deeltijdwerk echter sterk aan belang gewonnen. De expansie van werken in deeltijd en van werken door volwassen vrouwen roept de vraag op wat de relatie is tussen de arbeidsmarkt en het huishouden. De individuele uitkomsten zijn niet het eind van het verhaal, maar vormen bouwstenen voor de uitkomsten van huishoudens. De combinatie van de individuele uitkomsten van mannen en van vrouwen in huishoudens vormt een onmisbare schakel voor een goed begrip van de rol van opleiding en inspanning voor de inkomensverdeling. De combinatie werpt bovendien weer licht op de individuele uitkomsten zelf, omdat het man-vrouwverschil ten aanzien van deeltijd nauw verband houdt met het voeren van een gezamenlijk huishouden.

Stap 2: Arbeidsparticipatie van huishoudens

Als tweede stap onderzoeken we de arbeidsdeelname van huishoudens. Personen opereren als individu op de arbeidsmarkt maar vormen tegelijkertijd huishoudens, alleen of samen met anderen. In het laatste geval wordt de arbeidsbeloning van verschillende personen in een huishouden gecombineerd. Het belang daarvan is in de afgelopen decennia sterk toegenomen als gevolg van de groei van tweeverdienershuishoudens. Dat heeft ingrijpende gevolgen. In deze paragraaf gaan we eerst in op de vraag of de groei van hoger opgeleiden de huishoudvorming zelf heeft beïnvloed, daarna bespreken we de combinatie van werk in huishoudens. Het effect op de inkomens van huishoudens komt in de volgende paragraaf aan de orde.

Huishouden en opleiding

Onder de bevolking stijgt het aandeel van eenpersoonshuishoudens en daalt het aandeel samenwonenden met een huwelijks- of samenlevingscontract. Personen tussen 25 en 64 jaar (verder gemakshalve 'volwassenen' genoemd) vormen 98 procent van alle paren waarin iemand arbeid verricht. We richten de aandacht daarom op hen, temeer daar ze ook de overgrote meerderheid vormen van de hoog opgeleiden. Ook in deze leeftijdsgroep daalt sinds 1990 het aandeel van paren, van 71 naar 60 procent van alle huishoudens. De opleiding van partners verschuift sterk naar hogere niveaus, logischerwijze meer voor vrouwen dan voor mannen. Tussen 1990 en 2014 stijgt het aandeel hoog opgeleiden van 13 naar 32 procent, terwijl het aandeel van de laagste twee niveaus daalt van de helft naar een vijfde. Het aandeel paren daalt op alle opleidingsniveaus, behalve aan de top: onder universitair opgeleiden stijgt het aandeel samenwonenden bij mannen van 71 naar 75 procent en bij vrouwen van 64 naar 73 procent, en ook hbo-vrouwen hebben in 2014 iets vaker een partner dan in 1990. Vooral op de laagste drie niveaus neemt het aandeel samenwonenden fors af, meer nog voor vrouwen dan voor mannen. Lager opgeleide vrouwen (niveau 2) spannen de kroon met een terugval van 81 naar 68 procent, van de laagst opgeleide vrouwen (niveau 1) heeft in 2014 nog slechts 60 procent een partner. De these van Autor (2011) en Autor & Wasserman (2013) dat laag opgeleide mannen verknipt dreigen te worden door Alfred Marshalls schaar van vraag en aanbod, lijkt in ons land ook van toepassing op laag opgeleide vrouwen. Hun werkgelegenheidsgraad blijft nog altijd ver achter bij die van beter opgeleide vrouwen en ook die van laag opgeleide mannen (Salverda, 2015a, 2016). Het belang van onderwijshomogamie neemt duidelijk af op de laagste twee opleidingsniveaus, maar stijgt op de andere niveaus, met name onder wo-mannen, waar het homogame aandeel verdubbelt van 23 naar 44 procent.

Daarbij verdient het aandacht dat hoog opgeleiden tegenwoordig iets vaker kinderen hebben dan minder hoog opgeleiden, en bovendien een groter aantal. Dit is verrassend, gegeven het gangbare discours dat hoger opgeleide vrouwen het vaakst kinderloos zijn (o.a. Wobma & Van Huis, 2012). Het verschil berust waarschijnlijk op het feit dat wij ons op de gehele leeftijdsgroep van 25 tot 64 jaar op een bepaald moment richten, en niet, zoals gebruikelijk, op een geboortecohort.

We concluderen dat de huishoudvorming na 1990 meer dan alleen de verschuiving naar hogere opleidingsniveaus heeft gevolgd. De hoogst opgeleiden vormen vaker dan vroeger een paar, zowel met een partner op hun eigen niveau als ten opzichte van andere opleidingsniveaus. De hoogst

opgeleide mannen zijn aanzienlijk vaker een paar gaan vormen met een hoogst opgeleide vrouw, omgekeerd is de frequentie bij de hoogst opgeleide vrouwen juist enigszins afgenomen. De snelle groei van het aantal hoogst opgeleide vrouwen biedt de hoogst opgeleide mannen meer kans op een partner op hetzelfde niveau, terwijl de minder sterke groei van het aantal hoogst opgeleide mannen relatief minder kansen op homogamie biedt aan het snel gegroeide aantal hoogst opgeleide vrouwen. Inmiddels telt de helft van de volwassen paren ten minste één hoog opgeleide partner, en behoort 10 procent van alle volwassenen tot een hoger of hoogst opgeleid homogaaam paar. Tegelijkertijd is onderaan de opleidingsladder de paarvorming drastisch afgenomen, vooral onder vrouwen.

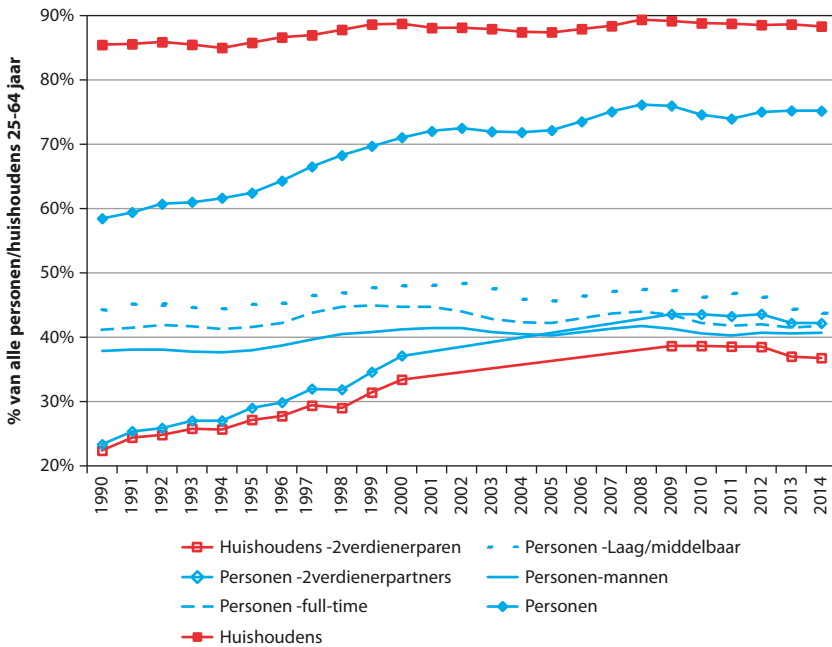
Huishouden en arbeid

We richten nu de aandacht op de arbeidskant: de verdeling van werkenden over huishoudens. Figuur 5 toont enerzijds de werkgelegenheidsgraad van huishoudens en anderzijds die van individuen. De werkgelegenheidsgraad van huishoudens – dat wil zeggen het percentage huishoudens waarvan ten minste één persoon werk heeft – blijft tussen 1990 en 2014 bijna onveranderd tussen 85 en 90 procent. Het absolute aantal werkzame huishoudens is tussen 1990 en 2014 met 790.000 ofwel 21 procent gegroeid. Het aantal werkende personen groeit echter aanmerkelijk sneller (+1,835 miljoen of 37 procent) dan de bevolking (+6 procent), waardoor de individuele werkgelegenheidsgraad stijgt van 58 procent in 1990 naar 76 procent in 2008, gevolgd door stagnatie met enige fluctuatie. Het verschil van ruim 1 miljoen tussen de groei van werkende personen en van werkzame huishoudens, betreft personen die zijn gaan werken en deel uitmaken van huishoudens waar al een ander persoon werk heeft.

De andere lijnen in figuur 5 bieden nader inzicht in de personele werkgelegenheidsgroei. De vlakke lijnen voor zowel mannen als voor laag en middelbaar opgeleiden en voor voltijdwerk impliceren dat de werkgelegenheidsgroei tussen 1990 en 2014 per saldo voor 75 procent naar vrouwen is gegaan, voor 80 procent naar hoog opgeleiden en voor 85 procent naar deeltijdwerk.

Onder de 1 miljoen nieuwe werkenden in al werkzame huishoudens onderzoeken we de rol van tweeverdienersparen: mannen en vrouwen die allebei inkomen uit arbeid hebben. Ze kunnen getweeën een huishouden vormen maar ook samen met kinderen en/of andere volwassenen. In dat geval kan een huishouden ook drie of meer arbeidsinkomens tellen. Dat is bepaald niet onwaarschijnlijk, gegeven het feit dat in 2014 driekwart van de 1,2 miljoen werkende jongeren het huishouden deelt met hun ouders; daarnaast zijn

Figuur 5: Werkgelegenheidsgraad van huishoudens en van personen, 25-64 jaar, 1990-2014

Noot: Alle huishoudens met inkomen uit arbeid en/of winst uit onderneming ten opzichte van alle huishoudens, referentiepersoon tussen 25 en 64 jaar. Dit is een ruime schatting omdat elk inkomen dat binnen een kalenderjaar is ontvangen wordt meegeteld, terwijl werkende personen als jaargemiddelde worden waargenomen.

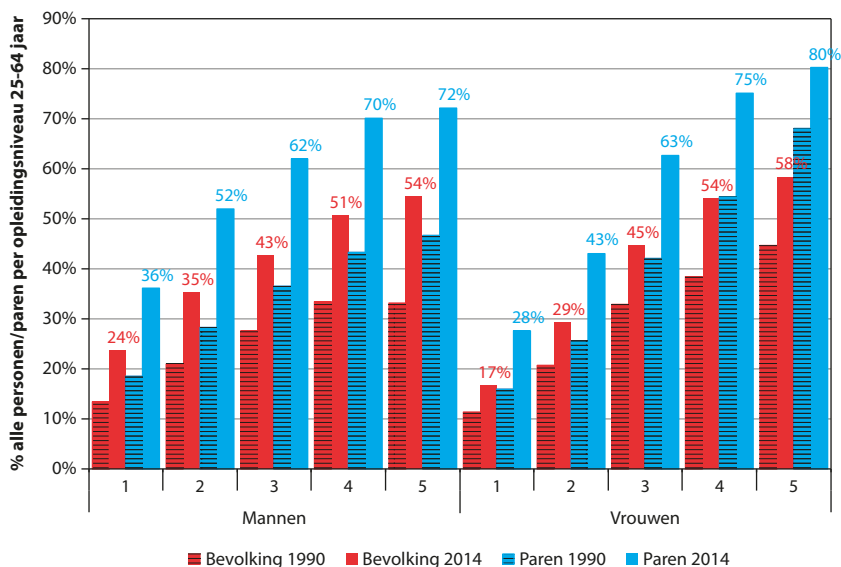
Bron: CBS (Statline: werkgelegenheidsgraad huishoudens); Eurostat (personen naar geslacht en werktijd); CBS (EBB-microdata: opleiding en tweeverdieners)

er 150.000 werkende thuiswonende kinderen ouder dan 24 jaar. In die zin is de werkgelegenheid nog sterker in huishoudens geconcentreerd dan de tweeverdienersparen suggereren. Die leiden overigens op zichzelf al tot een onderschatting vanwege de ondergrens van tenminste 12 uur per week (het CBS telt 180.000 tweeverdienerpartners onder die grens). Niettemin groeit het aantal tweede verdiener met 920.000 personen. Zij vormen dus het overgrote deel van de 1 miljoen nieuwe werkenden sinds 1990. Figuur 5 brengt ook de ontwikkeling van de tweeverdieners in beeld. De bijdrage van personen in tweeverdienershuishoudens aan de totale werkgelegenheidsgraad stijgt van 23 naar 42 procentpunten. Daarmee groeit hun aandeel onder werkende volwassenen van 40 procent naar een ruime meerderheid van 57 procent, ondanks het afnemende aandeel paren. Onder paren met werk verdubbelt

het aandeel tweeverdieners van 34 naar 72 procent. De betekenis van andere typen huishoudens dan tweeverdienende paren wordt dus kleiner, ook al stijgt hun aandeel onder huishoudens in het algemeen. Anno 2014 overtreft de werkgelegenheidsgraad van partners (80 procent) duidelijk die van alleenstaanden en alleenstaande ouders (beide rond 65 procent).

Figuur 6 belicht twee belangrijke aspecten van de rol van hoog opgeleiden in deze ontwikkeling, voor mannen en vrouwen afzonderlijk. Het aandeel tweeverdieners stijgt op alle opleidingsniveaus, waarbij er een sterke positieve samenhang is met het opleidingsniveau. Van de laagst opgeleiden is minder dan een kwart tweeverdiener; op hbo- en wo-niveau gaat het om meer dan de helft, onder hoog opgeleide homogame paren om 70 à 80 procent. Deze samenhang is sterker voor vrouwen dan voor mannen. De stijging sinds 1990 van het aandeel tweeverdieners is echter veel groter geweest voor mannen. Onder de hoogst opgeleide mannen was in 1990 47 procent tweeverdiener, in 2014 72 procent; onder vrouwen stijgt het percentage van 68 naar 80 procent. Dit gaat gepaard met een snelle expansie van het aandeel hoog opgeleiden onder tweeverdieners, van 25 naar 43 procent. Man-vrouwverschillen zijn hier gering. Kijken we naar tweeverdienerparen als huishoudens, dan

Figuur 6: Aandeel tweeverdienerpartners onder personen in de bevolking en onder paren, per opleidingsniveau, 25-64 jaar, 1990-2014

Noot: Partners werken beiden ten minste 12 uur per week.

1 = bas; 2 = vmbo; 3 = mbo/havo/vwo; 4 = hbo; 5 = wo.

Bron: CBS (EBB-microdata)

verdrievoudigt hun aantal, en telt tegenwoordig 57 procent (eerst 38 procent) ten minste één hoog opgeleide, en zijn in 28 procent (eerst 16 procent) beide partners hoog opgeleid. Daarmee maakt twee derde van de hoog opgeleide tweeverdieners deel uit van een homogame paar. Opleidingshomogamie – of beter gezegd, de naar de hogere opleidingsniveaus opschuivende homogamie – speelt dus een belangrijke rol.

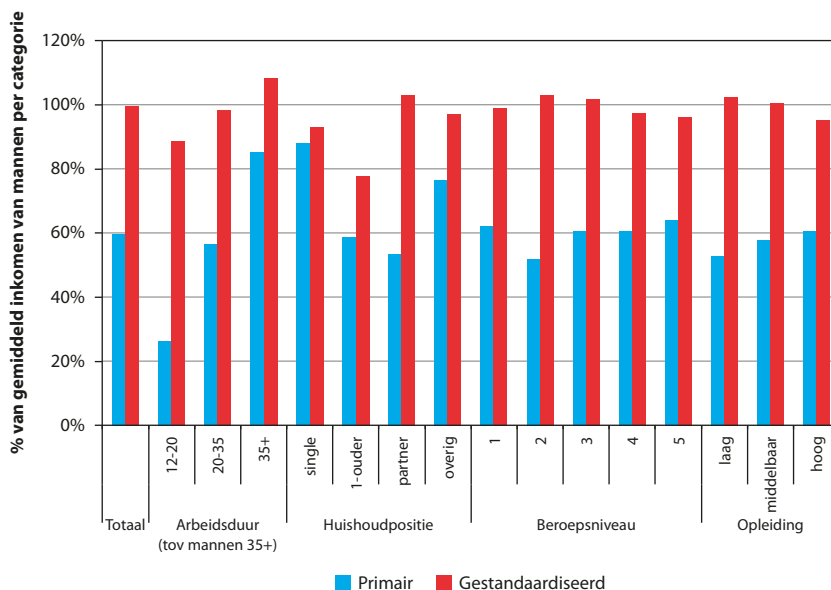
We concluderen dat tegenwoordig op veel grotere schaal dan vroeger arbeid in huishoudens wordt gecombineerd. Dat is tweerichtingsverkeer: de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt bepalen mede de huishoudensvorming, en omgekeerd beïnvloedt de combinatie in huishoudens het arbeidsaanbod. In het bijzonder in het arbeidsaanbod van deeltijdwerkers speelt de huishoudsituatie een grote rol. Deeltijdwerk is geconcentreerd bij vrouwen die deel uitmaken van een paar (of alleenstaande ouder zijn). De combinatie van betaalde arbeid van verschillende personen in een huishouden betekent vaak dat een van hen betaalde arbeid combineert met andere activiteiten, zoals huishoudelijk werk.

De sterke toename van het aantal hoger opgeleiden, van het aandeel homogame paren en van het aantal tweeverdieners doen een meer ongelijke verdeling verwachten van arbeidsbeloning en van het totale inkomen over huishoudens. Echter, het grote belang van deeltijdwerk onder volwassen vrouwen, de sterke samenhang tussen deeltijdwerk en lagere beroepsniveaus en uurlonen, en de omvangrijke onderbenutting van hoog opgeleiden maken een grotere inkomensongelijkheid geen vanzelfsprekendheid. Dit is het onderwerp van de volgende paragraaf.

Stap 3: Inkomensverdeling, herverdeling en *merit*

Gestileerd kan men stellen dat in een wereld van eenverdieners de verdeling van individuele arbeidsbeloningen goeddeels samenvalt met die van huishoudinkomens. In een twee- of meerverdienerswereld wijken beide verdelingen echter van elkaar af, in ieder geval voor de werkenden die een huishouden met elkaar delen (Salverda & Checchi, 2015). In deze derde stap onderzoeken we de gevolgen hiervan voor de inkomens(her)verdeling tussen huishoudens. Daarbij dient men te bedenken dat huishoudensinkomens op jaarbasis worden bepaald, maar loonverschillen op uurbasis. Naast verschillen in uurloon zijn dus ook verschillen in arbeidsduur van invloed. Vrouwen werken gemiddeld minder uren dan mannen en hun uurloon ligt gemiddeld ook lager, waardoor hun gemiddelde jaarloon liefst 41 procent lager uitvalt dan dat van mannen.

Figuur 7: Gemiddeld primair en gestandaardiseerd inkomen van vrouwen als percentage van het inkomen van mannen, naar arbeidsduur, huishouden, beroep en opleiding, 2011

Noot: Voor arbeidsduur is de vergelijking met voltijds werkende mannen; verder wordt steeds binnen dezelfde categorie vergeleken. Alleen werkenden die ten minste 12 uur per week werken.
Bron: CBS (Statline)

Dit betreft de individuele arbeidsbeloning. Het grote belang van het huishouden spreekt uit figuur 7. Licht het primaire of marktinkomen van vrouwen 40 procent lager dan van mannen, hun gestandaardiseerde inkomen echter is exact gelijk. Door standaardisering wordt rekening gehouden met de inkomensherverdeling tussen en binnen huishoudens. De herverdeling van bruto- naar netto-inkomen komt tot stand door de afdracht van belastingen en sociale premies en de ontvangst van uitkeringen en pensioenen. Herverdeling binnen huishoudens is aan de orde wanneer het netto huishoudinkomen wordt gecorrigeerd voor de omvang en samenstelling van het huishouden. Hierbij doet het er niet toe wie het inkomen inbrengt. Het totale huishoudensinkomen wordt verdeeld over de leden van het huishouden, waarbij tevens de schaalvoordelen van een gezamenlijk huishouden worden verdisconteerd. Binnen een huishouden is het gestandaardiseerde inkomen van alle personen per definitie gelijk. Voor eenpersoonshuishoudens maakt standaardisering geen verschil, voor meerpersoonshuishoudens wel.

Door standaardisering kan iemands veel lagere inkomen uit deeltijdwerk bijna volledig worden gecompenseerd. Van vrouwen die 12 tot 20 uur per week werken, bedraagt het primaire inkomen gemiddeld slechts 26 procent van dat van mannen met een voltijd baan. Na standaardisering is hun relatieve inkomen echter 89 procent van dat van mannen; onder grotere deeltijders stijgt het relatieve inkomen van 56 naar 99 procent. Verder treedt het grootste effect, niet onverwacht, op bij personen die samenwonen. Onder alleenstaanden en eenoudergezinnen weerspiegelt het verschil voornamelijk de herverdeling tussen huishoudens, omdat er in het huishouden niet of nauwelijks ander inkomen wordt ingebracht. Voor vrouwelijke partners stijgt de verhouding tot mannen van 53 procent voor hun marktinkomen naar 103 procent voor hun gestandaardiseerd inkomen. Dit laatste percentage kan boven de 100 uitkomen als gemiddelde over huishoudens van verschillende grootte; binnen afzonderlijke huishoudens is het precies 100 procent, omdat beide partners per definitie hetzelfde gestandaardiseerde inkomen hebben. Deze effecten zien we ook bij de arbeidsduurcategorieën en de afzonderlijke beroeps- en opleidingsniveaus van vrouwen. Voor hoog opgeleide vrouwen is het effect iets minder groot – opnieuw gemiddeld en niet binnen hun huishoudens, waar de uitkomst ook 100 procent zal zijn.

Het gelijkmakende effect van standaardisering betekent dat, in termen van besteedbaar inkomen, het huishouden compensatie biedt voor de ongelijkheid van individuele arbeidsbeloningen. Het is mogelijk om als lid van een huishouden in deeltijd minder uren te werken tegen een lager uurloon en uiteindelijk toch eenzelfde gestandaardiseerd inkomen te bereiken. Ongelijke arbeidsmarktposities compenseren elkaar zo voor personen die met elkaar een twee- of meerverdienershuishouden vormen. Eenverdieners en alleenstaanden hebben die mogelijkheid niet. Hun inkomens kunnen wel degelijk achterblijven bij die van twee- en meerverdienershuishoudens, ook al zal dat minder zijn dan zonder die compenserende werking tussen tweeverdieners het geval zou zijn. Dat de compensatie zo groot is, betekent dat de jaarlonen van partners binnen een huishouden vaak sterk verschillen. Wanneer de samenhang tussen die jaarlonen toeneemt, neemt de compensatie echter af.

Loon- en inkomensongelijkheid van personen en huishoudens

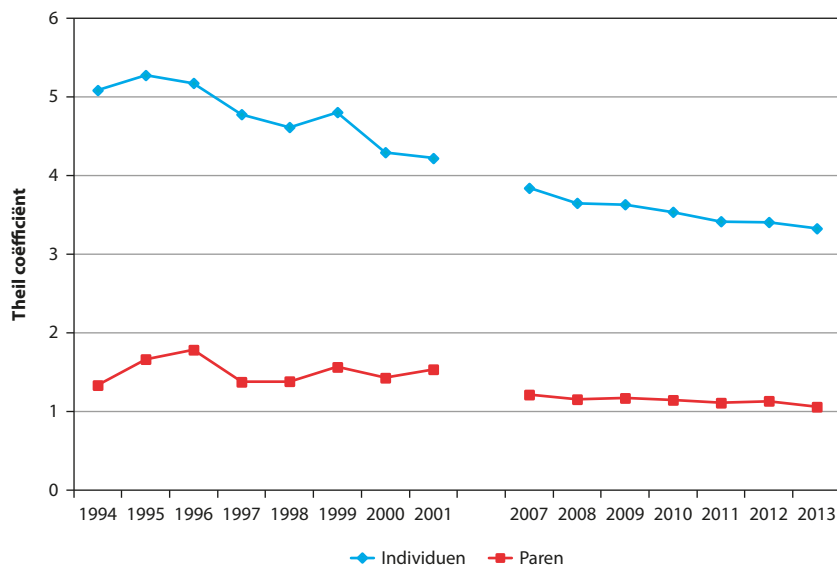
We hebben het effect van de toename van tweeverdieners op de inkomensverdeling onderzocht vanaf het midden van de jaren negentig met behulp van de Nederlandse gegevens in het European Community Household Panel

(ECHP, 1995-2001) en de Statistics on Income and Living Conditions (SILC, vanaf 2007 – de jaren 2005 en 2006 gebruiken we niet vanwege onvolkomenheden). Helaas zit er een gat in de tijd tussen beide datasets, zijn ze vermoedelijk niet volledig vergelijkbaar, en kennen ze nog enkele andere tekortkomingen zoals het ontbreken, voor ons land, van uurlonen in SILC.

We richten ons op paren en hun leden in de leeftijdsgroep van 18 tot 64 jaar, waarbij studenten zijn weggelaten. Vanwege de focus op paren laten we ook eventuele andere verdieners in hun huishoudens buiten beschouwing, maar de facto komt dat grotendeels overeen met de uitsluiting van studenten. Singles omvatten de eenpersoonshuishoudens en eenoudergezinnen.

Als maat van inkomensongelijkheid gebruiken we de Theil coëfficiënt ofwel index (afgekort tot Theil), omdat deze gemakkelijker is op te splitsen in de bijdrage van verschillende bevolkingsgroepen aan de totale ongelijkheid dan de vaak gebruikte Gini coëfficiënt (Fiszbein & Psacharopoulos, 1995 76-78). Hoe groter de Theil coëfficiënt is, hoe groter de inkomensongelijkheid. Hiermee onderzoeken we de ontwikkeling van de ongelijkheid op twee hoofdpunten: individu versus huishouden, en singles versus paren. Binnen de paren onderscheiden we vervolgens eenverdieners- van tweeverdienersparen, hoog opgeleide van minder opgeleide paren, en tweeverdienersparen in voltijd van die in deeltijd.

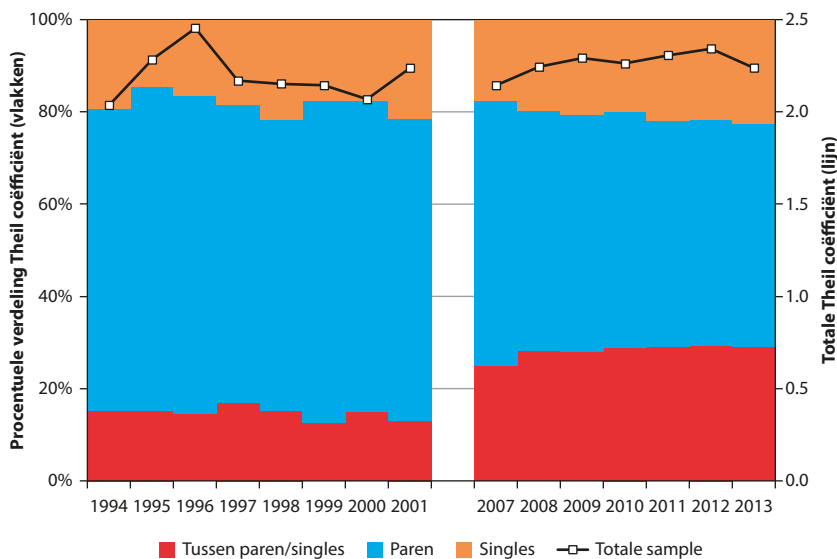
Figuur 8: Theil coëfficiënten bruto-inkomens: paren versus hun leden, 1994-2013

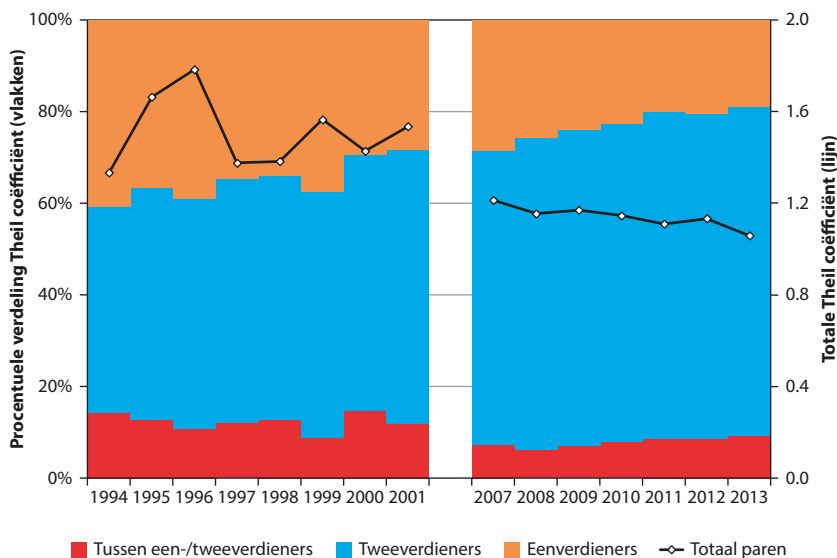
Bron: Bewerking ECHP en SILC

Als eerste bekijken we het effect van de combinatie van individuele inkomens in een huishouden op de ongelijkheid. Figuur 8 vergelijkt de inkomensongelijkheid tussen paren met de ongelijkheid van de individuele inkomens van de betrokken partners. Inderdaad is de inkomensongelijkheid tussen individuele personen veel groter dan tussen paren. De individuele Theil coëfficiënt ligt in het midden van de jaren negentig een factor drie hoger dan die van paren, en na 2001 een factor 2,5. Dit verschil duidt erop dat in huishoudens vaak hoge en lage jaarinkomens worden gecombineerd. De figuur toont ook een continue daling van de individuele inkomensongelijkheid met circa een derde. Deze weerspiegelt dat steeds meer (vrouwelijke) partners een eigen inkomen verwerven die dat eerder niet hadden (en met een inkomen van nul werden meegeteld). De daling van de inkomensongelijkheid voor vrouwen doet zich vooral voor bij de lager en middelbaar opgeleiden; de ongelijkheid onder hoog opgeleide vrouwen neemt daarentegen iets toe (sinds 2009), evenals het gemiddelde inkomensverschil tussen hen en de minder opgeleiden. Het belang van de ongelijkheid onder hoog opgeleiden voor de (afnemende) totale ongelijkheid wordt daarmee beduidend groter. Vergelijkbare ontwikkelingen doen zich voor onder mannen, maar dan minder uitgesproken. Vergeleken met de ongelijkheid tussen individuen neemt de inkomensongelijkheid tussen paren maar weinig af. De sterke groei van het aantal tweeverdieners leidt echter evenmin tot een grotere ongelijkheid.

In figuur 9 vergelijken we welk deel van de totale inkomensongelijkheid valt toe te schrijven aan de ongelijkheid onder paren, de ongelijkheid onder singles en de ongelijkheid tussen paren en singles (de zogenaamde tussengroepsongelijkheid). De bijdragen van de afzonderlijke groepen aan de totale ongelijkheid zijn hier uitgedrukt in procenten, zodat zij optellen tot 100. Daarnaast is in de figuur de ontwikkeling van de totale ongelijkheid (de zwarte lijn) aangegeven (met de schaal op de rechteras). Die totale ongelijkheid verandert per saldo weinig; ze neemt, na een daling tussen 1996 en 2000, in ieder geval sinds 2007 weer toe. Deze ontwikkeling is het resultaat van een lichte daling van de ongelijkheid tussen paren, die we al in figuur 8 zagen, en een lichte toename van de ongelijkheid onder singles. Tegelijk neemt het belang van de ongelijkheid tussen beide groepen duidelijk toe. Met andere woorden, ondanks de afname van de ongelijkheid tussen paren onderling, neemt het inkomensverschil tussen paren en singles toe, waardoor ook de totale ongelijkheid licht stijgt.

Figuur 9: Theil coëfficiënten bruto-inkomens: paren versus singles, 1994-2013

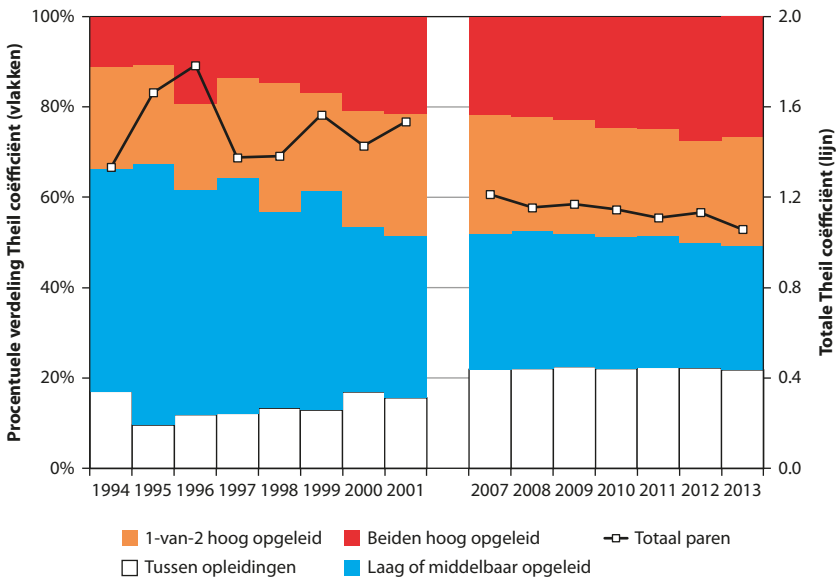
Bron: Bewerking ECHP en SILC

Figuur 10: Theil coëfficiënten bruto-inkomens van paren, 1994-2013: eenverdieners- versus tweeverdienersparen

In figuur 10 onderscheiden we binnen de paren de eenverdieners van de tweeverdieners, die zoals we gezien hebben in omvang stuivertje wisselen gedurende deze periode. Mede hierdoor neemt de bijdrage van de eenverdieners aan de totale ongelijkheid van paren sterk af, terwijl de bijdrage van de tweeverdieners toeneemt. Opvallend genoeg neemt de ongelijkheid tussen beide groepen eerder af dan toe. De nieuwe tweeverdieners lijken in zekere zin het stokje over te nemen van de krimpende groep eenverdieners.

Figuur 11 presenteert de bijdrage van verschillende opleidingsniveaus aan de ongelijkheid tussen paren. Het wekt weinig verwondering dat de bijdrage van laag en middelbaar opgeleide paren aan de totale ongelijkheid krimpt. De bijdrage van de paren met één hoog opgeleide aan de totale ongelijkheid neemt iets toe. De bijdrage van de homogeen hoog opgeleide paren neemt toe, maar die toename is verrassend beperkt, gelet op hun aanzienlijke groei onder de paren. De compenserende werking van de combinatie van een voltijdbaas en een deeltijdbaas lijkt hier haar werk te doen.

Figuur 11: Theil coëfficiënten bruto-inkomens van paren, 1994-2013: hoog of gemengd opgeleide versus middelbaar/laag opgeleide paren

Noot: Hoog opgeleide paren tellen twee hoog opgeleide partners, gemengde paren tellen een hoog opgeleide en een middelbaar of laag opgeleide partner; in de overige paren zijn beide partners middelbaar en/of laag opgeleide.

Bron: Bewerking ECHP en SILC.

Al met al is er weinig dat erop wijst dat de aflossing van eenverdieners door tweeverdieners heeft geleid tot een grote toename van de inkomensongelijkheid onder huishoudens. De compenserende combinatie van marktinkomens heeft de angel eruit gehaald. Dat geldt nog sterker voor de sterke groei van het aantal hoger opgeleiden. Hier speelt, naast dit mechanisme, ook de toenemende onderbenutting van opleiding op de arbeidsmarkt een rol.

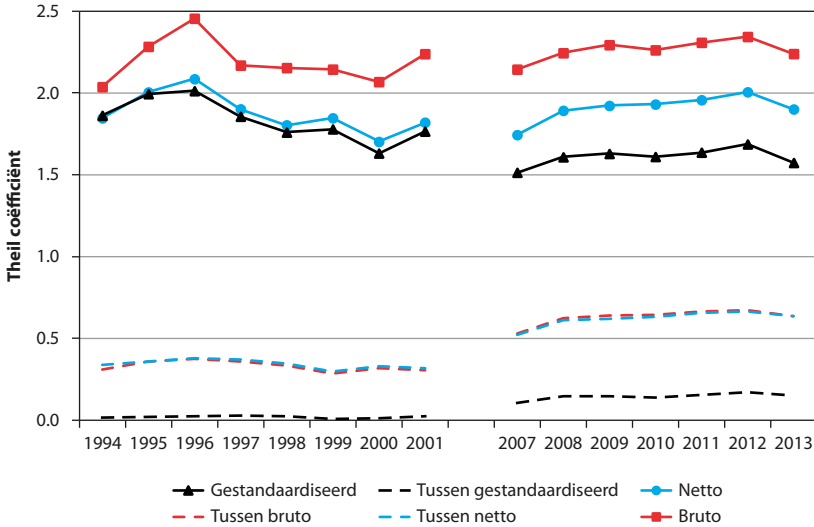
Dit alles betreft uitsluitend de bruto-inkomens die worden verworven op de arbeidsmarkt. De herverdeling tussen huishoudens als gevolg van belastingen en uitkeringen en binnen huishoudens als gevolg van standaardisering van inkomen kan hier nog verandering in brengen.

Herverdeling tussen en binnen huishoudens

De literatuur over meritocratie besteedt weinig aandacht aan inkomensherverdeling (voor een uitzondering zie Bénabou, 1996: 337). Voor de uiteindelijke bestedingsmogelijkheden van mensen is het van belang de inkomensherverdeling tussen en binnen huishoudens te onderzoeken. Dat plaatst de rol van *merit* op de arbeidsmarkt in een breder kader. Als men niet veronderstelt dat zowel opleiding als inspanning volledig van de ene generatie op de volgende wordt overgedragen, is herverdeling belangrijk om de volgende generatie de kans te bieden het beter te doen dan zijn of haar ouders. Door herverdeling kan zowel de benodigde publieke dienstverlening (in het bijzonder onderwijs) als de vereiste persoonlijke inspanning en het bijbehorend levensonderhoud worden gefinancierd. Het belang daarvan is alleen maar groter geworden vanwege de toename van deeltijdwerk, waardoor het belang van inspanning naast opleiding is toegenomen, zoals hierboven is betoogd voor de laagopgeleide beroepen. Ten tweede zegt de aard van de herverdeling iets over de betekenis die de maatschappij hecht aan de inspanning die men, naast betaalde arbeid, voor anderen verricht – bijvoorbeeld huishoudelijke en andere zorg. Wanneer die herverdeling bepaalde taken begunstigt, wordt daaraan de facto een maatschappelijke waarde en dus *merit* toegekend. Zo betoogt ook Sen (2000) dat *merit* niet toekomt aan personen maar aan taken.

We nemen dit complex hieronder kort onder de loep in twee stappen: herverdeling *tussen* huishoudens met behulp van uitkeringen, belastingen en premies, en herverdeling *binnen* huishoudens door middel van de standaardisering van inkomens. Opnieuw gebruiken we de Theil coëfficiënt om dit te onderzoeken. Daarbij richten we de aandacht op de ongelijkheid tussen de verschillende categorieën om te bezien of de beide vormen van herverdeling het onderscheid tussen de categorieën verminderen dan wel vergroten.

Figuur 12: Theil coëfficiënt van bruto-, netto- en gestandaardiseerde inkomens, totaal en tussen paren en singles, 1990-2013

Bron: ECHP en SILC

Figuur 12 toont de totale ongelijkheid tussen paren en singles voor het bruto-, het netto- en het gestandaardiseerde inkomen. De herverdeling tussen huishoudens door middel van belastingheffing en uitkeringen (het verschil tussen de ongelijkheid van bruto- en van netto-inkomens), leidt tot een aanmerkelijke vermindering van ongelijkheid gedurende de gehele periode. De herverdeling binnen huishoudens (het verschil tussen de ongelijkheid van netto- en van gestandaardiseerde inkomens), vermindert de ongelijkheid alleen in de periode vanaf 2007. Tezamen verminderen de twee de bruto-inkomensongelijkheid in 2013 met 30 procent. De figuur toont ook de inkomensongelijkheid tussen paren enerzijds en singles anderzijds voor bruto-, netto- en gestandaardiseerde inkomens. Nu blijkt de eerste herverdeling (van bruto naar netto) geen enkel effect te sorteren; de ongelijkheid tussen beide categorieën verandert niet. Standaardisering heeft wel een duidelijk effect, wat begrijpelijk is aangezien hiermee wordt gecorrigeerd voor het aantal personen in huishoudens.

We concluderen dat de herverdeling van inkomens tussen huishoudens (via belastingen, premies en sociale zekerheid) en binnen huishoudens (door rekening te houden met het aantal huishoudensleden en schaalvoordelen) de ongelijkheid aanzienlijk reduceert en dat dit effect in de recente periode 2007-2013 groter is dan in de periode 1994-2001.

Conclusies

De Nederlandse werkgelegenheidsontwikkeling van de afgelopen 25 jaar wordt gekenmerkt door een enorme gelijktijdige expansie van de aantallen hoog opgeleiden, vrouwen en deeltijdwerkers. Zij nemen per saldo het overgrote deel van de werkgelegenheidsgroei in deze periode voor hun rekening. De eerste twee ontwikkelingen hebben geleid tot een toename van het arbeidsaanbod van personen, de derde ontwikkeling heeft dit mede mogelijk gemaakt. De drie hangen onderling sterk samen met de ontwikkeling van de huishoudens, in het bijzonder de vervanging van het eenverdienersmodel door het tweeverdienersmodel. Daarom hebben wij het huishouden hier mede in de beschouwing betrokken. Het samenkomen van individuele arbeidsinkomens in huishoudens beïnvloedt de inkomensverdeling tussen huishoudens en omgekeerd, en leidt bovendien tot een groeiend onderscheid naar opleidingsniveau. Vooral de sterke groei van hoger opgeleiden maakt de vraag actueel hoe de betekenis en de waardering van *merit*, geïnterpreteerd als de combinatie van opleiding en inspanning, op de arbeidsmarkt zich hebben ontwikkeld.

Voor wie gelooft in Tinbergens race tussen de kwalificatiestructuur van de arbeidsvraag en die van het arbeidsaanbod is dat eigenlijk geen vraag – deze stemmen door hun onderlinge wisselwerking op de arbeidsmarkt structureel met elkaar overeen. Wie echter waarde hecht aan de wachtrijtheorie van Thurow zal daar minder zeker van zijn: opleidingen fungeren vooral als selectie criterium waarmee de werkgever kan kiezen uit het arbeidsaanbod. Een goede kwalitatieve match van opleiding en werk is dan niet langer gegarandeerd. De these van een toenemende polarisatie van de beroepsstructuur – krimp van banen in het midden – en het recente debat over de robotisering, die potentieel een groot aantal banen raakt, roepen twijfel op over de benadering van Tinbergen maar niet over die van Thurow.

Om beide theorieën te toetsen hebben we gekeken of de ontwikkeling van de arbeidsvraag en die van het arbeidsaanbod divergeren of convergeren in de periode vanaf 1990. Eerst hebben we ons gericht op de individuele beloning, die het belangrijkste aspect van werk is om de betekenis van *merit* te toetsen. Gegevens voor de langere termijn over de relatie tussen beloning en opleiding in Nederland zijn helaas gebrekkig en laten geen directe harde conclusie toe. Onze bevinding is dat de groei en het niveau van de algemene loonongelijkheid groter zijn dan de beloningsverschillen naar opleiding kunnen verklaren. We concluderen dat de arbeidsbeloning niet volledig is meegegroeid met de stijging van het opleidingsniveau. We

ondersteunen dit met indirect bewijsmateriaal: de slechtere beloning van deeltijdwerk vergeleken met voltijdwerk, die voor een belangrijk deel is terug te voeren op de concentratie van deeltijdwerk op lagere beroepsniveaus; de massaliteit van deeltijdwerk onder vrouwen, inclusief de hoog opgeleiden; en de hoge en toenemende onderbenutting die blijkt uit vergelijking van het opleidingsniveau van werkenden met het beroepsniveau van hun werk. De onderbenutting van capaciteiten op het hoogste opleidingsniveau van personen (40 procent) respectievelijk het laagste beroepsniveau van banen (80 procent) is tot grote hoogte gestegen. Deze discrepantie kan ook verklaren dat de beloning van *merit* structureel achterblijft bij wat de hogere opleiding zou doen verwachten.

Als tweede stap onderzochten we de huishouddimensie, die sterk aan belang heeft gewonnen, maar ook aan complexiteit. In het kostwinnersmodel wordt het huishoudinkomen – en daarmee de inkomensverdeling – bepaald door de ene voltijdwerker per huishouden. Dit model is gedurende de afgelopen 25 jaar vervangen door een patroon van huishoudelijk arbeidsaanbod waarin de combinatie van betaalde arbeid door verschillende personen (meestal man en vrouw) centraal staat. Welkom in de tweeverdienerswereld, die met 1 miljoen personen extra meer dan de helft van de werkgelegenheids groei sinds 1990 heeft opgenomen. De werkgelegenheidsgraad van personen groeit fors, die van huishoudens blijft bijna onveranderd. Binnen dit model heeft de combinatie met zorgarbeid geleid tot een explosie van deeltijdwerk in veelal laagbetaalde, laaggeschoolde banen. Onderbenutting van opleiding wordt door veel betrokkenen op de koop toe genomen. Lager opgeleiden lijden echter onder de verdringing die een gevolg is van het hoge aandeel deeltijdbanen en van de onderbenutting van opleiding in laaggeschoold werk (zie Salverda 2015b voor enkele beleidsimplicaties). Voor het laagopgeleide arbeidsaanbod zijn beloning en inspanning zo onlosmakelijk in een negatieve spiraal geraakt. Tegelijkertijd verschuift de vorming van paren mee omhoog met de algemene stijging van het opleidingsniveau. In het algemeen neemt het aandeel paren af, maar het stijgt op de hogere opleidingsniveaus. Daarmee groeit het tweeverdienen in het bijzonder onder hoger opgeleiden, en dan vooral onder het groeiend aantal partners die beide hoog opgeleid zijn (homogamie).

De gelijktijdige stijging van het opleidingsniveau en de onderbenutting daarvan in het werk, en de ongelijke beloning van het toenemende deeltijdwerk en het afnemende voltijdwerk, betekenen dat de groeiende concentratie van werkgelegenheid onder beter opgeleide paren niet vanzelfsprekend leidt tot een grotere inkomensongelijkheid van huishoudens. Het parttime tweeverdienersmodel impliceert een omvangrijke inkomensherverdeling

binnen huishoudens. Als derde stap onderzochten we de ontwikkelingen in de inkomensongelijkheid onder arbeidsrelevante huishoudens sinds het midden van de jaren negentig tot 2013. Het tweeverdienen brengt partners bijeen met sterk uiteenlopende arbeidsinkomens. Deze combinatie leidt tot een sterke reductie binnen huishoudens van de ongelijkheid van individuele inkomens die op de arbeidsmarkt worden verdiend. De inkomensongelijkheid tussen de paren bedraagt slechts een derde van die tussen de partners afzonderlijk. De totale ongelijkheid onder paren zelf verandert weinig over de tijd, maar die tussen hen en de rest (alleenstaanden, eenoudergezinnen) groeit. Onder paren groeit de rol van tweeverdieners ten koste van die van eenverdieners, maar het inkomensverschil tussen beide groepen blijft gelijk. De ongelijkheid tussen paren op de verschillende opleidingsniveaus groeit echter wel. We concluderen dat weinig erop wijst dat de sterke stijging van het opleidingsniveau heeft geleid tot veel ongelijkere inkomensverhoudingen. Eerder lijken tweeverdieners vaak een substituut te vormen voor de oude eenverdieners.

Het sterke verband met deeltijdwerk vermindert het effect van *merit* op de arbeidsmarkt, direct doordat het samengaat met een geringere inspanning in termen van gewerkte uren, en indirect doordat het een sterkere onderbenutting van opleiding betekent. In een omkering van perspectief zou gesteld kunnen worden dat de Nederlandse maatschappij *merit* toekent aan andere activiteiten dan betaalde arbeid, met name huishoudelijke zorg. Beide vormen van herverdeling, tussen en binnen huishoudens, dragen daaraan bij. Het Nederlandse belasting- en premiestelsel kent twee belangrijke stimuli voor het parttime model: de AOW, die voor iedereen geldt ongeacht de hoeveelheid betaalde premies, en de arbeidskorting, die de belastingafdracht maximaal vermindert bij inkomens rond het wettelijk minimumloon terwijl vlak boven dat niveau een sterke stijging optreedt in het marginaal belastingtarief. Dat gebeurt op jaarbasis, ongeacht het uurloon. Slechts enkele procenten van volwassen vrouwen verdienen het wettelijk minimumloon, maar circa een derde van alle vrouwen ontvangt een jaarinkomen dat maximaal het minimumloon bedraagt. Op het maatschappelijke belang dat aan andere activiteiten wordt gehecht, wijst ook de sterke herverdeling binnen huishoudens, die spreekt uit de inkomensstandaardisering. Massale deeltijdarbeid gaat daar goed mee samen.

Al met al zijn er weinig harde aanwijzingen dat met de sterke groei van het opleidingsniveau de Nederlandse arbeidsmarkt veel meritocratischer is geworden. In plaats daarvan lijken belangrijke verdringingseffecten op te treden, die meer aandacht verdienen in het publieke debat en de politieke beleidsvorming.

Literatuur

- Arrow, K., Bowles, S., & Durlauf, S., (red.) (2000). *Meritocracy and Economic Inequality*. Princeton University Press.
- Asselberghs, K., Batenburg, R., Huijgen, F., & Witte, M. de (1998). *De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland, deel IV. Bevolking in loondienst naar functie niveau: ontwikkelingen in de periode 1985-1995*. OSA voorstudie 44. Den Haag.
- Atkinson, A. (2008). *The Changing Distribution of Earnings in OECD Countries*. Oxford: Oxford University Press.
- Atkinson, A., & Bourguignon F. (red.) (2015). *Handbook of Income Distribution*. Volume 2B. Elsevier/North Holland.
- Autor, D. (2011). *Impending labor market challenges: Males between the blades of the Marshallian scissors*. American Economic Association (AEA) presentation, January.
- Autor, David, & Dorn, David (2011). *The growth of low-skill service jobs and the polarization of the US labor market*. Paper, juni.
- Autor, D., & Wasserman, M. (2013). *Wayward Sons. The emerging gender gap in labor markets and education*. Thirdway.org.
- Batenburg, R., Asselberghs, K., Huijgen F., & Meer, P. van der (2003). *De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland, deel V. Trends in beroepsniveau en overscholing in de periode 1987-2000*. OSA publicatie 194. Tilburg.
- Beer, P. de (2015). Stabiele kansen voor lager opgeleiden op de arbeidsmarkt. In H. van de Werfhorst (red.), *Een kloof van alle tijden: verschillen tussen lager en hoger opgeleiden in werk, cultuur en politiek* (pp. 31-51). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bénabou, R. (1996). *Meritocracy, Redistribution, and the Size of the Pie*. Economic Research report 96-43. C.V. Starr Center for Applied Economics, New York University.
- Berkhout, E., & Salverda, W. (2013). *Development of the Public-Private Wage Differential in the Netherlands 1979-2009*. AIAS Working Paper 2012-126, Universiteit van Amsterdam.
- Bowles, S., & Gintis H. (1976). *Schooling in Capitalist America: Educational Reform and the Contradictions of Economic Life*. New York: Basic Books.
- Bral, D., Salverda, W. & Stimač, V. (2016). *Educational homogamy and earnings inequality in Europe. A longitudinal study*. Working paper (in ontwikkeling).
- CBS (2016). Vooral jongeren werken onder hun niveau. Geraadpleegd op <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/>

- publicaties/artikelen/archief/2016/vooral-jongeren-werken-onder-hun-niveau.htm.
- Conen, G.J.M., & Huijgen, F. (1983). De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in 1960, 1971 en 1977, *Economisch-Statistische Berichten* (drie delen).
- CPB (2015a). *De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025*. CPB boek 17. Den Haag: Centraal Planbureau.
- CPB (2015b). *Baanpolarisatie in Nederland*. Policy Brief. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Fiszbein, A., & Psacharopoulos, G. (1995). Income inequality trends in Latin America in the 1980s. In N. Lustig (red.), *Coping with Austerity: Poverty and Inequality in Latin America* (pp. 71-100). Brookings: Washington.
- Goos, M., & Manning, A. (2007). Lousy and lovely jobs: the rising polarization of work in Britain. *The Review of Economics and Statistics*, 89(1), 118-133.
- Hartog, J., & Theeuwes, J. (red.) (1997). *Creëren van werk aan de onderkant*. Wetenschappelijke Publicaties Nationaal Vakbondsmuseum. Den Haag: Welboom.
- Huijgen, F. (1989). *De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland, deel III. Bevolking in loondienst en functiestructuur in 1977 en 1985*. OSA voorstudie V33. Den Haag.
- Huijgen, F., Riesewijk B., & Conen, G. (1983). *De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland. Bevolking in loondienst en functieniveaustructuur in de periode 1960-1977*. Nationaal Programma Arbeidsmarktonderzoek, publicatie no. 17. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Kremer, M., Bovens, M., Schrijvers, E., & Went, R. (red.). (2014). *Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Lustig, N. (red.) (1995). *Coping with Austerity: Poverty and Inequality in Latin America*. Washington: Brookings.
- Manning, A., Goos, M., & Salomons, A. (2009). Job Polarization in Europe, *American Economic Review*, 99(2), 58-63.
- Nolan, B., Salverda, W., Checchi, D., Marx, I., McKnight, A., György Tóth, I., & Werfhorst, H. van de (red.) (2014). *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries: Thirty Countries' Experiences*. Oxford: Oxford University Press.
- Salverda, W. (1990). Verdringing op de Nederlandse arbeidsmarkt, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 6(2), 4-18.
- Salverda, W. (1991). Oorzaken van verdringing op de arbeidsmarkt, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 13(4), 66-81.

- Salverda, W. (1997). Verdringing en arbeidsmarktbeleid voor de onderkant. In J. Hartog & J. Theeuwes (red.), *Creëren van werk aan de onderkant* (pp. 55-74). Den Haag: Welboom.
- Salverda, W. (2014). De tektoniek van de inkomensongelijkheid in Nederland. In M. Kremer, M. Bovens, E. Schrijvers & R. Went (red.), *Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid* (pp. 39-58). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Salverda, W. (2015a). Merit en werk in 1960-2010: Effecten van de Nederlandse onderwijs- en deeltijdsunami's. In H. van de Werfhorst (red.), *Een kloof van alle tijden: verschillen tussen lager en hoger opgeleiden in werk, cultuur en politiek* (pp. 53-81). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Salverda, W. (2015b). Individual Earnings and Household Incomes: Mutually Reinforcing Inequalities? *European Journal of Economic and Economic Policies*, 12(2), 190-203.
- Salverda, W. (2016). *The tsunamis of educational attainment and part-time employment and the change of the labour force 1960-2010: What can be learned about self-reinforcing labour-market inequality from the case of the Netherlands in international comparison?* Working paper, ImProVe project. Antwerpen: CSB, Universiteit van Antwerpen.
- Salverda, W., & Brals, D. (2016). *Educational attainment versus part-time jobs and household labour supply in the Netherlands: How Thurow wins Tinbergen's race hands down*. AIAS Working Paper (in ontwikkeling).
- Salverda, W., & Checchi, D. (2015). Labour-Market Institutions and the Dispersion of Wage Earnings. In A. Atkinson & F. Bourguignon (red.) (2015). *Handbook of Income Distribution* (pp. 1535-1727). Volume 2B. Elsevier/North Holland.
- Salverda, W., Graaf-Zijl, M. de, Haas, C., Lancee, B., & Notten, N. (2014). The Netherlands: Policy-Enhanced Inequalities Tempered by Household Formation. In B. Nolan, W. Salverda, D. Checchi, I. Marx, A. McKnight, I. György Tóth, & H. van de Werfhorst (red.) (2014). *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries: Thirty Countries' Experiences* (pp. 459-487). Oxford: Oxford University Press.
- Sen, A. (2000). Merit and justice. In K. Arrow, S. Bowles & S. Durlauf (red.) (2000). *Meritocracy and Economic Inequality* (pp. 5-16). Princeton University Press.
- Thurow, L. (1975). *Generating inequality*. New York: Basic Books.
- Tinbergen, J. (1975). *Income Distribution. Analysis and Policies*. Amsterdam: North-Holland.

- Werfhorst, H. van de (red.) (2015). *Een kloof van alle tijden: verschillen tussen lager en hoger opgeleiden in werk, cultuur en politiek*. Amsterdam University Press.
- Wobma, E., & Huis, M. van (2012). Vruchtbaarheid van mannen en vrouwen naar opleidingsniveau. *Bevolkingstrends*, 14 september. CBS-website, Den Haag.